

Zbigniew Gnat-Wieteska

Służba Cywilna Narodu

Niepodległość i Pamięć 14/2 (26), 137-149

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zbigniew Gnat-Wieteska
Garwolin

Służba Cywilna Narodu

Jesienią 1939 roku grono działaczy dawnego ONR-ABC przystąpiło do tworzenia konspiracji antyniemieckiej. W połowie października 1939 r. powołali oni Organizację Wojskową Związek Jaszczurczy na czele z ppor. rez. inż. Władysławem Marcinkowskim ps. „Jaxa”. Od tytułu wydawanego pisma całe to środowisko polityczne nazywano Grupą Szańca. Poza działalnością wojskową przejawiało ono szeroką aktywność w zakresie oddziaływania na społeczeństwo oraz zagadnieniu nowej granicy zachodniej.

W artykule zamieszczonym w „Szańcu” z 29 sierpnia 1940 r. postulowała ona włączenie do Polski, Gdańska, Prus Wschodnich oraz terytorium na wschód od linii Odry i Nysy Łużyckiej, wraz z „pasem ochronnym” na ich lewym brzegu, o niesprecyzowanej dokładnie szerokości. Kilka miesięcy później, 20 grudnia 1940 r. w artykule „Nasze cele wojenne”, „Szaniec” (Nr 49) pisał: „Polska musi odzyskać całe Prusy Wschodnie, a na zachodzie co najmniej linię dolnej Odry (ujście obustronne) i cały Śląsk po Nissę Łużycką. Nad tym punktem rozvodzić się nie trzeba”. Po raz pierwszy myśl tę wyartykułowali w marcu-kwietniu 1939 r. Jędrzej Giertych i Kazimierz Kowalski. Później zagadnieniu temu Lech Neyman poświęcił dwie broszury: „Szaniec Bolesławów” (1941) i „Dziedzictwo Piastów. Rzecz o polskiej granicy zachodniej” (1944). Pierwsza z nich roszczenia polskie powiększyła o wyspy Rugię i Uznam. W końcowej fazie wojny tezę o granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej przejęli komuniści i przedstawiali w swoich publikacjach jako własną. Jeżeli chodzi o granicę wschodnią Grupa Szańca opowiadała się za utrzymaniem granicy ryskiej, dającej – jak twierdzono – pewne szanse obronności.

Na początku 1940 roku Grupa Szańca powołała pion prac cywilnych, zwany Komisariatem Cywilnym, z zadaniem przygotowania kadr do „sterowania życiem społecznym”¹. Ponadto miał on przygotować tezy programowe w dziedzinach społecznych i gospodarczych, a także opracować zasady objęcia administracji państwowej po wojnie. Funkcję szefa komisariatu objął początkowo

1 W. Marcinkowski „Jaxa”, *Wspomnienia 1934-1945*. Warszawa 1998, s. 80.

Jerzy Olgierd Iłakowicz ps. „Michał Zawisza”². Zapis w jego książeczce wojskowej, wystawionej 15 lipca 1948 r. przez dowództwo Brygady Świętokrzyskiej, jako datę jego nominacji podaje 1 grudnia 1939 r. Prace organizacyjne przeciągnęły się aż do początku 1940 r. W artykule „Nasze zadania i cele” zamieszczonym „W Służbie Narodu” z 1943 r. pisano: *I znów jak w roku 1918 stanęło przed Narodem zadanie budowania swej administracji państwowej, nieomal z niczego. Jako jeden z dowodów zdrowej reakcji społeczeństwa i instynktu państwowego Polaków może posłużyć fakt, że szybko porzuciliśmy jałową krytykę przeszłości, a wszystkie swe myśli i wysiłki skierowaliśmy ku przyszłości, ku pracom nad odbudową lepszego państwa i lepszej w niem administracji. Początkowo prace te rozproszone, były w znacznej ilości gron dyskusyjnych, komórek fachowych, czy w ramach inicjatyw społecznych ludzi dobrej woli. Lecz już z początkiem 1940 roku powstaje instytucja pod skromną nazwą Komisariatu Cywilnego, która łączy w sobie większość z owych komórek fachowych*³. Do spraw tych redakcja pisma nawiązała jeszcze w Nr 1-2 ze stycznia i lutego 1944 r. Wspominając o utworzeniu Komisariatu stwierdziła, że decyzja ta wpłynęła na zespolenie znacznej części luźnych zespołów konspiracyjnych, „a ich opracowania programowe w ramach dalszych prac, otrzymywały ostateczną formę i wiązały się w pełen program polityczny – program odbudowy i rozbudowy państwa polskiego i Wielkiej Polski”⁴. Lucyna Kulińska łączy decyzję o powołaniu Komisariatu z klęską Francji, kiedy zaczęto zdawać sobie sprawę, że wojna będzie trwała znacznie dłużej niż początkowo sądzono⁵.

W połowie 1940 r. funkcję kierownika Komisariatu Cywilnego objął dr Kazimierz Gluziński ps. „Franciszek Górnicki”, poprzednio od marca 1940 r. szef Wydziału Gospodarczego i Przemysłowego. „Michał Zawisza” został jego zastępcą i kierownikiem Wydziału Organizacyjnego. Kazimierz Gluziński był współzałożycielem w 1934 r. Organizacji Narodowo-Radykalnej⁶, członkiem Organizacji Polskiej. W połowie 1944 r. objął po Leszku Neymanie przewodnictwo Zarządu „A”, i pełnił je do wyzwolenia Polski spod okupacji niemieckiej. W sierpniu 1944 r. opuścił Warszawę, od września był już w Częstochowie. W następnym miesiącu – jak pisze w swoich wspomnieniach „Zawisza” – Gluziński wchodził obok niego, Stanisława Kasznicy i Otmara Wawrzkowicza, w skład sądu organizacyjnego nad płk. Stanisławem Nakoniecznikow ps.

2 J.O. Iłakowicz, syn ziemianina, urodził się 8 marca 1908 r. w Łąpiskach na Lubelszczyźnie. W 1927 r. zdał maturę, następnie kształcił się zagranicą. W 1929 r. ukończył Wydział Rolny Uniwersytetu w Louvain w Belgii, w 1932 r. Wydział Handlowo-Ekonomiczny w Lozannie w Szwajcarii. W międzyczasie, w latach 1930-1931 zaliczył dwa semestry specjalizacji bankowej w London School of Economics w Anglii. Po powrocie do kraju związał się z ruchem narodowo-radykalnym. Od 1935 r. był członkiem Organizacji Wewnętrznej zwanej w dotychczasowej literaturze przedmiotu Organizacją Polską, tajnej grupy kierowniczej ONR. Członek TNRP. Szef Wydziału VI KG NSZ. Od 1945 r. na emigracji. Zm. 13 stycznia 1984 r. w USA.

3 „W Służbie Narodu”. Organ Służby Cywilnej Narodu. Nr 1, listopad 1943, s. 2.

4 *Istotna troska*. „W Służbie Narodu”. Nr 1/2, styczeń-luty 1944, s. 2.

5 L. Kulińska, *Narodowcy. Z dziejów obozu narodowego w Polsce w latach 1944-1947*, Warszawa-Kraków 1999, s. 153-154.

6 S. Rudnicki, *Obóz Narodowo-Radykalny*, Warszawa 1985, s. 222.

„Kmicic”, dowódcą NSZ, którego skazano na karę śmierci. Później w Krakowie przygotowywał kadry do działalności konspiracyjnej pod okupacją sowiecką oraz objął przewodnictwo Tymczasowej Narodowej Rady Politycznej. Na przełomie 1945/1946 r. opuścił Polskę i udał się na teren zachodnich stref okupacyjnych Niemiec. Na emigracji opublikował wspomnienia omawiając w nich działalność Służby Cywilnej Narodu. Zmarł w Paryżu 23 listopada 1969 r.

We wrześniu 1940 r. Komisariat Cywilny wydał „Kodeks Polaka”. Zawarł w nim normy postępowania w różnych dziedzinach życia w stosunku do okupantów. Kodeks pomógł, jak twierdzi Iłakowicz, wciągnąć do współpracy wielu fachowców. Przyniesienie składane przez nich zobowiązywało do zachowania tajemnicy istnienia organizacji, ich w niej udziału, składu osobowego i lojalności wobec przełożonych, pomijało natomiast problem przekonań politycznych.

Częścią składową Komisariatu Cywilnego był Komitet Ekonomiczny, działający od 1940 r. aż do Powstania Warszawskiego. Miał on: rozszerzać wpływ Grupy Szańca w sferach gospodarczych, opracować wytyczne programowo-gospodarcze oraz opiniować opracowania poszczególnych wydziałów Komisariatu Cywilnego. Pracami Komitetu Ekonomicznego kierował szef Wydziału Organizacyjnego, a jego stałymi członkami byli: Władysław Demby, Janusz Regulski, R. Fangor, Zbigniew Makarczyk, Andrzej Marchwiński i Zygmunt Rusinek (wyjechał później na Węgry). Aktywny udział w pracach Komitetu brał także dr K. Gluziński⁷.

Zebrania Komisariatu Cywilnego oraz Grupy Szańca odbywały się z różną częstotliwością w lokalach konspiracyjnych, w tym m.in. w mieszkaniu Szulczewskich w Alejach Jerozolimskich 43 (obecnie 49) w Warszawie, nad lokalem Policji Granatowej. Uczestniczyło w nich z reguły, nie więcej niż 4-5 osób⁸. Byli wśród nich m.in.: T. Gluziński, J. O. Iłakowicz, Tadeusz Salski i Stanisław Kasznica.

Jesienią 1940 r. dr K. Gluziński stojąc na gruncie legalizmu i uznając rząd polski w Londynie, oddał się do dyspozycji Cyryla Ratajskiego, Delegata Rządu na Kraj oraz zgłosił gotowość „przekazania mu całego swego dorobku myślowego i poważnych personalnie i liczebnie kadr ludzkich”. Mimo że deklarował podporządkowanie się i współpracę, zarówno organizacyjną jak i programową, nikt nigdy nie skorzystał z tej oferty. Niektórzy z członków Komisariatu odeszli wówczas z jego szeregów. Mimo to Komisariat Cywilny rozwijał dalej swoją działalność i od 1942 r. zaczął wyznaczać obsadę administracji II i I instancji; typując kandydatów na komisarzy cywilnych okręgów i powiatów. Tworzone komisariaty pokrywały się z komendami wojskowymi okręgów i powiatów oraz pozostawały z nimi w stałym kontakcie. Komisarzowi Cywilnemu podlegał Dział Ogólno-Organizacyjny na czele z jego zastępcą oraz Wy-

7 Opracowanie rękopiśmienne Jerzego Olgierda Iłakowicza o dr Tadeuszu Gluzińskim (udostępnione przez Macieja Szymańskiego). Patrz także: J.O. Iłakowicz, *Komisariat Cywilny. Służba Cywilna Narodu*, [w:] *NSZ. Dokumenty, relacje, wspomnienia*, Warszawa 2000, s. 81-85.

8 Relacja Zbigniewa Szulczewskiego, *bd*.

działy: Administracyjny (referaty: Administracji Ogólnej i Samorządów, Bezpieczeństwa, Sprawiedliwości, Oświaty i Wyznań), Gospodarki Narodowej (referaty: Wyżywienia i Zaopatrzenia; Rolnictwa, Lasów, Reform i Dóbr Państwa; Przemysłu, Handlu i Rzemiosła; Finansów Narodowych: Skarbu, Kredytu i Oszczędności), oraz Techniczny (referaty: Komunikacji; Poczty Telegrafów i Telefonów; Odbudowy i Urządzeń; Oddziały i drużyny pracy oraz inspekcje o określonych zakresach kompetencji)⁹.

W 1942 r. z połączenia Związku Jaszczurczego z częścią Narodowej Organizacji Wojskowej, która z inicjatywy Zbigniewa Stypułkowskiego ps. „Zbyszek”, „Czemp”, „Czeski”, odmówiła scalenia z Armią Krajową, powstały Narodowe Siły Zbrojne. Niedługo później Komisariat Cywilny przekształcił się w Służbę Cywilną Narodu, która kontynuowała zadania i styl pracy Komisariatu. W skład SCN dokooptowano wówczas secesjonistów ze Stronnictwa Narodowego i przystąpił on „do realizacji swych celów w ramach zakreślonych obecnymi warunkami”¹⁰.

W grudniu 1942 r. dr K. Gluziński ps. „Franciszek Górnicki” spotkał się z prof. Janem Piekalkiewiczem, nowym Delegatem Rządu na Kraj i ponownie złożył deklarację współpracy z Delegaturą. Rozmowa zakończyła się jednak niepowodzeniem, mimo że jak informował organ prasowy SCN „zadeklarowaliśmy samorzutnie i do dziś w pełni się tego trzymamy, że gdziekolwiek osiągnięcia Delegatury mają charakter roboty państwowej, a nie partyjnej, gdziekolwiek nominaci delegaccy gwarantują swymi osobami pozytywną pracę dla państwa, tam nie tylko nie dublujemy roboty oficjalnej, ale spieszymy z pomocą, przekazujemy ludzi i ich dorobek”¹¹. W czasie wspomnianych rozmów prof. Piekalkiewicz przyznał – wspominał Gluziński – „że przeciw dopuszczeniu naszych fachowców do Delegatury Rządu były obiekcje natury politycznej, gdyż obawiano się naszego wpływu na bieg i kierunek prac”¹². Doszło wówczas również do rozmowy w sprawach bezpieczeństwa między Stanisławem Kasznicą (kierownik Szefostwa Administracji SCN) i Tadeuszem Mikłaszewskim, dyrektorem Departamentu Spraw Wewnętrznych Delegatury Rządu na Kraj. Mimo braku formalnego porozumienia wspólne prace, w odniesieniu do ziem wcielonych, prowadzono na Pomorzu, Kujawach i w Warszawie. O jakiejś jednak realnej współpracy, a tym bardziej wynikach, trudno coś powiedzieć.

SCN krytycznie oceniał pracę Delegatury, pomijanie przez nią dorobku i kadr Służby Cywilnej, obsadę stanowisk według klucza partyjnego, brak utworzenia jednolitego sądownictwa podziemnego, czynnej walki z anarchią i szerokiej akcji antykomunistycznej, jednego z głównych celów politycznych obozu narodowego. *W każdej z tych spraw przedstawialiśmy plan skuteczny, uwzględnia-*

9 L. Żebrowski, *Narodowe Siły Zbrojne. Dokumenty, struktury, personalia*, Warszawa 1994, t. 1, s. 258-259.

10 „W Służbie Narodu”, Nr 1, listopad 1943, s. 3.

11 *Istotna troska*, „W Służbie Narodu”, Nr 1/2, styczeń-luty 1944, s. 3.

12 T. Gluziński, *Nielegalnym [w:] Zeszyty do historii Narodowych Sił Zbrojnych*, zeszyt IV, Chicago 1969, s. 44.; Patrz także: T. Gluziński, *Służba Cywilna Narodu [w:] Zeszyty do historii Narodowych Sił Zbrojnych*, Zeszyt IV, Chicago 1969, s. 121-128; Z. Siemaszko, *Narodowe Siły Zbrojne*, Warszawa 1988, s. 71.

jący dominującą rolę czynników oficjalnych, a pozbawiony zupełnie akcentów prestiżowych czy personalnych z naszej strony, w każdej stawialiśmy do dyspozycji środki, których brakowało Delegaturze. Rozmówcy nasi oficjalnie w pełni akceptowali potrzebę akcji samej – informował organ SCN – i plan jej przeprowadzenia i na tem koniec... jeśli dziś wciąż zagrażają ludności polskiej bandy rabusiów i komunistów to pełną winę ponosi za to Delegatura¹³. Wszystko to wywarło wpływ na decyzję SCN, że postanowiła ona wziąć pełną „odpowiedzialność za losy Narodu i Państwa”.

Kierownikiem SCN pozostał K. Gluziński. Wydział Organizacyjny (sekretariat) objął Stanisław Froelich z SN (zginął w grudniu 1943 r.). Iłakowicz przeszedł wówczas do KG NSZ na szefa Wydziału Finansowego. Na początku 1944 r. SCN miała już swoje oddziały we wszystkich miastach wojewódzkich. Kierowali nimi komisarze cywilni lub kierownicy organizacyjni. Postępowała również rozbudowa struktur powiatowych. Powiat był bowiem podstawą działania administracji Służby Cywilnej Narodu. Już 20 lutego 1942 r. Szef Administracji Ogólnej Komisariatu Cywilnego wydał Instrukcję Organizacyjną (Adm-1). Pisał w niej: *W ślad instrukcji C-1, powołującej do życia administrację cywilną na terenach okupowanych przez wroga, władze centralne wydają obecnie niniejszą instrukcję, która normuje tworzenie powiatowych władz administracji ogólnej w okresie przygotowawczym. Powiatowy komisarz cywilny przystąpi bezzwłocznie do montowania obsady personalnej starostwa na podległym mu obszarze... Okręg starostwa w okresie przejściowym (bezpośrednio po klęsce zaborców) winien zasadniczo pokrywać się z okręgiem starostwa niemieckiego (kreishauptmannschaft i Landratatura) i winien mieć tę samą siedzibę władzy. Polskie starostwo z uwagi na czekające je zadania w okresie przejściowym będzie się dzielić na wydziały (te na referaty). Planowy schemat organizacyjny starostwa przewiduje następujące wydziały:*

- I. ogólny/organizacyjny, kierowany przez zastępcę starosty...,
- II. bezpieczeństwa...,
- III. spraw ludności...,
- IV. gospodarczy...

W skład każdego z wydziałów wchodziło po kilka referatów.

Według postanowień Instrukcji komisarz cywilny powiatu miał objąć z urzędu funkcję naczelnika wydziału ogólnego/organizacyjnego i korzystając z pomocy podległego referenta personalnego: (...) *wyszukiwać przyszłą obsadę personalną starostwa oraz innych władz i urzędów. Należy poszukiwać ludzi:*

- a) *poważanych, cieszących się powszechnym szacunkiem jako kandydatów na starostów i na funkcje, wymagające przede wszystkim ludzi z autorytetem,*
- b) *niekazitelnych i posiadających odpowiednie kwalifikacje fachowe urzędników administracyjnych, samorządowych i innych, którzyby nadawali się na funkcje kierownicze (na naczelników wydziałów i na ważne referaty) oraz ludzi*

¹³ Istoma troska, „W Służbie Narodu”, Nr 1/2, styczeń-luty 1944, s. 4.

energicznych i zdolnych, którzy po przeszkoleniu również mogliby objąć funkcje kierownicze,

c) fachowców gospodarczych, oświatowych itp. dla obsadzenia nimi urzędów wydziałów i referatów oraz innych placówek w zakresie ich specjalności.

Naczelnik wydziału organizacyjnego powinien dokładnie poznać okęg starostwa i jego potrzeby, znać przepisy oraz zarządzenia okupanta dla zapewnienia niezbędnej ciągłości administracyjnej po przejściu władzy od okupantów. On też, w przypadku braku wyznaczonego starosty, obejmie tę funkcję w momencie wyzwolenia, meldując o tym bezzwłocznie swym przełożonym.

Starosta powinien w okresie przygotowawczym przejąć całokształt prac organizacyjnych od naczelnika wydziału organizacyjnego, prowadzić je dalej w myśl postanowień Instrukcji, przygotować aparat urzędniczy oraz przejęcie władzy pod względem technicznym. Powinien posiadać plan opanowania całego powiatu uzgodniony z władzami wojskowymi, wyznaczyć komendanta sił policyjnych i uzgodnić z nim plan użycia tych sił i obezwładnienia elementów wywrotowych i przestępczych oraz gotowe zarządzenie o wprowadzeniu stanu wyjątkowego na powierzonym terenie.

W następnych latach SCN zorganizowała na terenie Generalnego Gubernatorstwa obsadę około 70% powiatów. Przygotowała także instrukcje dla władz powiatowych – m.in. dla referentów: rolnego, zdrowia, przemysłowego, finansowego i bezpieczeństwa. Każdemu staroście podlegały oddziały policyjne, bezpieczeństwa (gwardia od 1 X 1942 r.) tzw. Obrony Narodowej, dla utrzymania porządku i zwalczania band wywrotowych i kryminalnych. Kadry ich liczyły około 10 000 ludzi¹⁴ i były, jak twierdzą niektórzy działacze, znacznie przesadzone. Instrukcję dla oddziałów policyjnych opracował Stanisław Kasznica. Oddziały warszawskie, złożone głównie z robotników Woli, dowodzone przez por. Andrzeja Rokossowskiego, zakończyły działalność w Powstaniu Warszawskim. Szczególnie trudne było organizowanie władz powiatowych w województwach zachodnich i na Ziemiach Postulowanych, Wolnego Miasta Gdańska, Prus Wschodnich i na zachodzie po Odrę i Nysę Łużycką. Z reguły korzystano z pomocy działaczy miejscowych. Prace dotyczące tych terenów podlegały Wydziałowi Zachodniemu.

W pracach SCN brali udział ludzie o różnych przekonaniach politycznych. Gluziński pozyskał dla organizacji wielu wybitnych fachowców. Był wśród nich m.in. prof. Stanisław Wincenty Antoni Kasznica, były rektor Uniwersytetu Lwowskiego.

SCN była załączkiem przyszłej administracji; stanowiła także jeden z ośrodków myśli programowej obozu narodowo-radykalnego. Praca w poszczególnych wydziałach szła w dwóch kierunkach: programowo-politycznym i działania bezpośredniego. Pierwszy, po teoretycznym ustaleniu granic państwa i ramo-

14 S. Żochowski, *O Narodowych Siłach Zbrojnych*, Lublin 1994, s. 118; L. Kulińska, *Narodowcy. Z dziejów obozu narodowego w Polsce w latach 1944-1947*, Warszawa-Kraków 1999, s. 154, opierając się na relacji Tadeusza Siemiątkowskiego autorka twierdzi, że podana liczba 10 tys. członków Obrony Narodowej jest bardzo przesadzona.

wych zasad ustrojowych, zajmował się zagadnieniami: programu na moment odzyskania niepodległości, programu na pierwsze trzy lata i programu na okres piętnastoletni. Drugi, pracował nad zagadnieniami zastąpienia niezbędnych dla narodu instytucji pod okupacją (np. szkolnictwa), przygotowania kadry administracyjnej i służby bezpieczeństwa na moment zakończenia okupacji. Praca koncepcyjno-programowa skupiała się na poziomie wydziałów w tzw. komisjach; na poziomie grup wydziałów w tzw. komitetach. SCN przeprowadziła olbrzymią pracę koncepcyjną, która – jak informowała prasa – *choć dzieli się ona na resortową, na szereg działów pracujących samodzielnie, cechuje pełne podporządkowanie zasadom, że tylko Naród Polski może być gospodarzem we własnym państwie, że państwo polskie musi być narodowe i katolickie, że musi być ono zbudowane na fundamencie sprawiedliwości społecznej*¹⁵.

W 1943 r. SCN wydała „Polskie prawo administracyjne”, opracowane przez prof. Stanisława Kasznicę występującego pod pseudonimem „Dr A. Łużycki”. W ulotce zatytułowanej „Od wydawców” pisano: „Naród Polski musi raz jeszcze – jak w roku 1918 – stworzyć administrację państwową, niemal z niczego. Szczególnie w administracji ogólnej nie będzie fachowców. Już dziś powstały zręby nowej polskiej administracji oparte o Obóz Narodowy, na których naród nasz będzie mógł spokojnie oprzeć się w budowie Wielkiej Polski i skutecznie zlikwidować wszelkie próby zamachowe komunizmu czy sanacji. Nowe kadry administracyjne, – nowi starostowie, szefowie różnych władz i urzędów, przyszli urzędnicy referendarscy muszą obecnie już z najwyższym wysiłkiem zaznajamiać się z czekającymi ich zadaniami i trudnościami, muszą przygotowywać się teoretycznie i praktycznie do objęcia funkcji, których pełnienie w okresie przejściowym będzie wyjątkowo trudne i odpowiedzialne, że tylko wspomniemy: krańcowy zamęt prawny, wywołany „prawem” okupacyjnym i stan ex lex w wielu dziedzinach; palące problemy bezpieczeństwa, aprowizacji czy wysiedlonych; brak organów wykonawczych; brak łączności w pierwszych dniach z władzami centralnymi; brak zbiorów przepisów prawnych itd. W tem wszystkim zdani oni będą tylko na siebie, będą musieli podejmować na własną odpowiedzialność natychmiastowe decyzje, będą musieli zapewnić swym okręgom spokój i bezpieczeństwo, – te główne zadania administracji ogólnej. Najlepsze nawet instrukcje, które teraz są podstawą ich nauki, nie zastąpią normalnego wyszkolenia administracyjnego. Nic więc dziwnego, że ze strony nowych kadr administracji wyszło wielokrotnie ponawiane życzenie, by mogły one otrzymać opracowanie, które by im dało podstawy teoretyczne, które by je wprowadziło w pojęcia i zasady administracyjne. Spełnieniem tego słusznego postulatu ma być obecnie wydrukowane i oddane do użytku „Polskie Prawo Administracyjne”¹⁶.

¹⁵ „W Służbie Narodu”, Nr 1, listopad 1943, s. 3.

¹⁶ Kserokopia dokumentu w zbiorach autora.

W roku 1943 na polecenie kierownika SCN, szef Administracji Ogólnej rozpoczął wydawanie pisma „W Służbie Narodu”. Pierwszy numer, wykonany na powielaczu, ukazał się w listopadzie 1943 r. W artykule redakcyjnym pisa-no: *Pismo nasze, którego pierwszy numer oddajemy dziś do rąk czytelników, przeznaczone jest dla członków SCN, zasadniczo na użytek wewnętrzny. Ma ono periodycznie informować ich o celach i zadaniach SCN, o jej pracach organizacyjnych i o osiągnięciach programowych poszczególnych działów administracji państwowej. Ma nadto dać im materiał propagandowy na użytek zewnętrzny – dla werbowania nowych członków i przeciwstawiania się zarzu-tom, kierowanym pod adresem SCN-u w imię mitycznego legalizmu, któremu coraz silniej Naród, jako jedyny gospodarz w Państwie, przeciwstawia swą zorganizowaną wolę. Redakcja pragnie, by w miarę rozwoju pisma znalazły w nim pełne rozwinięcie 3 zasadnicze działy: ideowo-programowy, informacyj-ny i antykomunistyczny, gdyż walka z komuną staje się dziś naczelnym zada-niem całej administracji państwowej, a szczególnie administracji ogólnej, roz-budowanej w terenie i w niższych instancjach, zespalających wszystkie działy pracy administracyjnej*¹⁷.

W latach 1941-1944 ukazywało się pismo „Technika w Gospodarce Naro-du”, wydawane przez koła techniczno-gospodarcze przy współudziale kierow-nictwa Grupy Technicznej SCN. W maju 1944 r. ukazał się pierwszy numer „Polskiej Myśli Prawniczej”. Wydawcą był Związek Odbudowy Prawnej w po-rozumieniu z Wydziałem Prawnym SCN. W numerze tym ukazały się artyku-ły: *Zadania i organizacja adwokatury, O wykładni prawa, Wydawnictwa pra-wnicze w Polsce, Prawnicy w administracji oraz Powojenny wysiłek ustawo-dawczy*.

Służba Cywilna Narodu dzieliła się na 19 Wydziałów, trzy samodzielne i 16 wchodzących w skład tzw. Grup. Pierwszą stanowiła Grupa Gospodarcza (kierownik – Antoni Goerne) z Wydziałami: Finansowym, Przemysłowym, Handlowym, Rolnym (kierownik – dr inż. rol. Stefan Nowicki ps. „Rogala”), Statystycznym i Biurem Planowania. Druga grupa, Grupa Wychowania Naro-dowego (kierownik – prof. dr Ludwik Jaxa Bykowski z SN) posiadała nastę-pujące Wydziały: Wyznań Religijnych, Oświaty i Kultury. W trzeciej Grupie – Technicznej, znalazły się Wydziały: Robót Publicznych, Komunikacji i Tele-komunikacji. W ostatniej Grupie, Prawno-Administracyjnej (kierownik – Stani-sław Kasznica ps. „Łużycki” zastępca – adw. Henryk Paprocki z SN) były Wydziały: Prawny (kierownik – adw. Witold Bayer), Zachodni (kierownik – Leszek Neyman ps. „Witold Górnicki”, „Domarat”), Wschodni i Szefostwo Administracji (kierownik – Stanisław Kasznica ps. „Łużycki”). Trzy Wydziały: Organizacyjny (kierownik – Jerzy Olgierd Iłakowicz ps. „Michał Zawisza”, następnie Stanisław Froelich), Zdrowia (kierownik – dr Tadeusz Miłaszewski) i Społeczny nie wchodziły w skład Grup, podlegały one bezpośrednio kierow-nikowi SCN.

17 „W Służbie Narodu”, Nr 1, listopad 1943, s. 1.

Ciałem doradczym kierownika SCN była rada w składzie kierowników Grup Wydziałów i szefa Wydziału Organizacyjnego. Jego sekretarzem (sekretarz generalny) był mgr inż. elektr. Tadeusz Skarzyński ps. „Malarski”, „Farbiarz”, „Bończa”, „Olsza” (zm. 9 VI 1997 r.).

Struktura SCN wynikała z podziału rzeczowego. Przy Grupie Prawno-Administracyjnej działały dwa komitety: Administracyjny i Ustawodawczy. Zadaniem tego drugiego było nadawanie jednolitej i skoordynowanej formy gotowych projektów, całemu dorobkowi koncepcyjnemu SCN¹⁸. Przy Grupie Gospodarczej działał Komitet Ekonomiczny; przy Grupie Wychowania Narodowego – Komitet Wychowania Narodowego, a przy Grupie Technicznej – Komitet Techniczny. W skład ich wchodził największy luminarze polskiej nauki i wiedzy fachowej. Należy podkreślić ofiarność i bezinteresowność członków SCN, zwłaszcza że większość z nich mogła otrzymać pracę i pobory z Delegatury Rządu na Kraj lub Administracji Zastępczej AK.

Kierownikiem SCN w Okręgu III Lubelskim był inż. Sławomir Luberadzki ps. „Zieliński”, „Kozłowski”, jego zastępcą: Bożysław Mioduszewski. Na czele kierownictwa powiatowego SCN w Chełmie stał „Staszek” (NN). Funkcję komisarza SCN w Okręgu V Kielce sprawował „Zarębski” (NN). W skład Komisarjatu Cywilnego Okręgu VII Krakowskiego wchodził: komisarz – Juliusz Sas-Wisłocki ps. „Kulczyński”, „Wiktor”, zastępca komisarza – Roman Blum, kierownik działu administracyjnego – Jasiewicz, kierownik wydziału prawnego – Władysław Babel de Fronberg, kierownik wydziału rolnego – Jerzy Wojdowski, kierownik rejonu południowego – Władysław Wnuk i kierownik sekcji młodzieżowej – Mieczysław Sysło ps. „Ludwik”. W lutym 1943 r. w wyniku wyspy spowodowanej przez Eugeniusza Muchniewskiego ps. „Andrzej”, szefa oddziału II KO VII NSZ został aresztowany J. Sas-Wisłocki. Po pewnym czasie został on zwolniony a następnie ponownie aresztowany. Komisarzem SCN w Okręgu XIII Białystok, był od 1943 r. kpr. pchor. Władysław Szczepański ps. „Podlaski”, przedwojenny działacz Stronnictwa Narodowego; jego zastępcą był „Dziedzic” (NN). Na czele organizacji powiatowych SCN stali: w powiecie Bielsk Podlaski – „Bartosz” (NN), następnie „Wasak” (NN); w Sokółce – Edward Kozłowski ps. „Jastrzębiec”, później „Kogut” (NN); w Wysokiem Mazowieckiem – „Kret” (NN); w Łomży – „K. Jot” (NN), następnie „Lech” (Marian Kozłowski?); w obwodzie Augustów – Grodno, Kazimierz Gąbski ps. „Wiertel”; w powiecie Białystok – „Karczewski” (NN). Szefem organizacji powiatowej w powiecie płońskim w Okręgu II NSZ Mazowsze Północ był od kwietnia 1944 r. Wacław Poborski ps. „Grzmot”¹⁹.

18 T. Skarzyński, *Stanisław Kasznica płk NSZ. Ostatni Komendant Główny NSZ*, „Szaniec Chrobrego”, Nr 12 (179), kwiecień 1995, s. 8.

19 T. Biedroń, *Okręg Krakowski Związku Jaszczurczego i Narodowych Sił Zbrojnych 1939-1945* [w:] *Narodowe Siły Zbrojne*, Warszawa 1994, s. 118 i 123; K. Litwiejko, *Struktura i obsada personalna Okręgu XIII Narodowych Sił Zbrojnych*. [w:] *Narodowe Siły Zbrojne*, Warszawa 1994, s. 136, 145, 149, 154, 157-158, 162, 165 i 177; M. Zaborski, *Okręg Lubelski Narodowych Sił Zbrojnych 1942-1944* [w:] *Narodowe Siły Zbrojne*, Warszawa 1994, s. 182 i 216; W. Grzebski, *Narodowe Siły Zbrojne (NSZ) i Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW) w powiecie płońskim i terenach przyległych w latach 1942-1956*, [w:] *Płońsk i Ziemia Płońska w walce z dwoma okupantami 1939-1956*, Warszawa 1998, s. 67.

Prawnik Adam Dubowski (zm. 12 XI 1998 r. w Poznaniu), członek ONR, działacz SCN, prowadził tajne szkolenie kadr narodowej administracji na terenie województwa warszawskiego aż do wybuchu powstania w Warszawie. Dr inż. rol. Stefan Nowicki ps. „Rogała”, kierownik Wydziału Rolnego, był autorem opracowania na temat przyszłego ustroju rolnego w Polsce, który miał być oparty na zasadzie, że „tytułem do posiadania ziemi jest powiązanie z nią właściciela jego pracą i to obojętnie, umysłową lub fizyczną”. Postulował on aby w uzasadnionych i sporadycznych wypadkach zachować w jednym ręku nawet 500 ha ziemi, jeżeli jej właściciel, własnym wysiłkiem ją uprzemysłowi i będzie prowadzić racjonalną gospodarkę hodowlaną, nasienną itp. Jest to godne podkreślenia ponieważ SCN uważał, że należy odbierać ziemię nawet poniżej 50 hektarów, jeżeli ktoś na niej nie pracuje lub lekkomyślnie trwoni jej wartość. Zaspokojenie głodu ziemi widziano w kolonizowaniu i zasiedlaniu ziem na zachodzie. W początkowym okresie okupacji Nowicki przebywał w majątku Poręby Leśne w powiecie Mińsk Mazowiecki, następnie był administratorem majątku Panasówka.

Stanisław Kasznica ps. „Służa”, „Łużycki” opracował i wydał w 1941 r. w ramach Biblioteki Szańca pracę „Piastowy Szlak”, omawiającą zasadnicze poglądy Komisariatu Cywilnego i Grupy Szańca na sprawy ustrojowe i konstytucyjne. Niektóre rozwiązania były jednak wykładnią indywidualnych poglądów autora. Czynniki planowania w państwie w zakresie zagadnień gospodarczych i administracji państwa umieścił autor w senacie, którego skład pochodzi częściowo z wyboru dokonanego przez sejm, częściowo z nominacji dokonanej przez Głowę Państwa, zwaną „Piastem”. Mandat senatora, w zasadzie dożywotni, miał zapewnić stabilizację planowania. Senatowi miały podlegać biura planowania poszczególnych dziedzin życia państwowego. Sejm miał uchwalać tezy ustrojowe, które miały obowiązywać Senat. „Opracowanie ustaw, jak też ustalenie kolejności tych opracowań należeć miało do uprawnień i obowiązków Senatu. Opracowane w ten sposób ustawy mogłyby Sejm jedynie „en bloc” przyjąć lub odrzucić”²⁰.

W swoim programie SCN i Grupa Szańca postulowały wysiedlenie Żydów i Niemców, dla których nie przewidywały „możliwości asymilacji”. Grupa Szańca opowiadała się za elitarnym doбором ludzi na stanowiska państwowe. Tytuł do rządzenia posiadały jedynie ugrupowania narodowo-radykalne. Kładła również duży nacisk na wychowanie młodego pokolenia na zasadach chrześcijańskich, uznawała kluczową rolę rodziców, obronę własności prywatnej, powszechności i bezpłatności nauczania.

Plany SCN zakładały m.in. eliminację administracji niemieckiej oraz likwidację skutków germanizacji. Zorganizowanie terenów zachodnich i tzw. Ziem Uzyskanych było zadaniem niezmiernie trudnym. Sprawami przygotowania administracji i kadr do objęcia stanowisk na Pomorzu, Śląsku i Mazurach zajmował się Wydział Zachodni. Leszek Neyman, kierownik tego Wydziału był au-

20 T. Gluziński, *Służba Cywilna Narodu...*, s. 133.

torem prac: „Szaniec Bolesławów” (1941) i „Likwidacja niemczyzny na ziemiach zachodnich”, wydanej przez Wydział Zachodni SCN. Zawierała ona instrukcję dla przyszłej administracji ziem zachodnich i program eliminacji elementu niemieckiego z terytorium powojennego państwa polskiego.

Propaganda ZJ i NSZ oraz pionów cywilnych KC i SCN, wielokrotnie poruszała problem granicy zachodniej. Jak już pisano wyżej domagano się przesunięcia jej na linię Odry i Nysy Łużyckiej. Jednym z podstawowych wydawnictw prezentujących tę kwestię była książka L. Neymana: „Dziedzictwo Piastów. Rzecz o polskiej granicy zachodniej” (rozszerzona i przeredagowana wersja „Szańca Bolesławów”), wydana w Warszawie w roku 1944. Autor przeprowadził w niej analizę historyczną ziem zachodnich oraz określił rolę ekonomiczną, jaką mogą one spełnić w rozwoju Polski powojennej. Wysunął również postulat nadania właściwego oblicza ludnościowego „Ziomom Uzyskanym” poprzez:

1. *Odzyskanie elementu tzw. „skradzionych dusz” tj. ludności polskiej mówiącej po niemiecku i powierzchownie zniemczonej, na skutek zerwania jej z macierzą.*

2. *Wysiedlenie bądź zlikwidowanie ludności niemieckiej.*

3. *Skierowanie nadmiaru ludności z rolniczych terenów przeludnionych na Ziemię Uzyskaną.*

4. *Szeroka akcja reemigracyjna, dotycząca zwłaszcza wychodźstwa naszego w Niemczech Zachodnich, Francji i Rosji Sowieckiej, uwieńczona osiedleniem reemigrantów na Ziemiach Uzyskanych²¹.*

Zarządzeniem z 1 marca 1944 r. dr K. Gluziński zalecił pracę „Dziedzictwo Piastów” do rozpowszechnienia w podległej Służbie Cywilnej Narodu.

W rozważaniach teoretycznych na okres powojenny wiele uwagi poświęcono także podziałowi administracyjnemu państwa. Większość fachowców SCN – wspominał T. Gluziński – wypowiedzi się za zniesieniem dotychczasowych województw: natomiast żądała wprowadzenia wielkich obszarów zwanych ziemiemi. Ziemi tych miało być osiem:

1. *Ziemia Pomorska – obejmująca przedwojenne Pomorze, Prusy Wschodnie i Pomorze Zachodnie.*

2. *Ziemia Wielkopolska – obejmująca dotychczasową Wielkopolskę i Ziemię Lubuską.*

3. *Ziemia Śląska – obejmująca Śląsk Górny (1939), Śląsk Cieszyński, Śląsk Opolski, Śląsk Dolny oraz przemysłowe tereny (zachodnie) dotychczasowych województw kieleckiego i krakowskiego.*

4. *Ziemia Mazowiecka – obejmująca obszar byłego Królestwa Kongresowego.*

5. *Ziemia Małopolska – obejmująca obszar dotychczasowy województwa krakowskiego.*

6. *Ziemia Czerwieńska – obejmująca obszar województw: lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i wołyńskiego.*

21 Modrzew, *Dziedzictwo Piastów. Rzecz o polskiej granicy zachodniej*, 1944, s. 31.

7. Ziemia Poleska – obejmująca obszar województwa poleskiego i nowogródzkiego.

8. Ziemia Wileńska – obejmująca obszar województwa wileńskiego.

Każda z ziem posiadałaby swój sejm, którego kompetencje obejmowałyby całokształt spraw tego rejonu²².

8 maja 1943 r. powstała Tymczasowa Narodowa Rada Polityczna jako organ kierowniczy SN (część nie uznająca scalenia NOW z AK) i Grupy Szańca. Podlegały jej NSZ, SCN, kierownictwo propagandy oraz Centralny Wydział Finansowy. Statut TNRP deklarował, że SN i ONR dążą do odbudowy „Państwa Narodu Polskiego”, a „Służba Cywilna Narodu jest wspólną i jedyną organizacją przygotowania rzeczowego i osobowego dla administracji Narodowym Państwem we wszystkich przejawach jego działalności”²³. Kierownikami Wydziału Służby Cywilnej w ramach TNRP byli: Tadeusz Salski ps. „Tadeusz” (do lipca 1943 r.), a następnie Stanisław Kasznica ps. „Stanisław”, „Wąsacz”.

Już na początku 1944 r. środowisko Szańca zaczęło zdawać sobie sprawę, że terytorium państwa zostanie zajęte przez Sowieców. W związku z tym NSZ przystąpił do opracowania planu wycofania swoich oddziałów na zachód. Poważny cios SCN zadał rozłam pomiędzy Grupą Szańca i secesjonistami z SN, spowodowany zerwaniem umowy scaleniowej między NSZ i AK z 7 marca 1944 r.

20 lipca 1944 r. Stanisław Kasznica ps. „Służa”, szef Administracji Ogólnej SCN wydał „Zarządzenie Ewakuacyjne dla Komisarzy Cywilnych Okręgów”. Nakazał ewakuację zagrożonej wytopieniem ludności polskiej z Galicji i z ziemi wileńskiej, na tereny na zachód od Sanu i Bugu oraz linii Grodno – Brześć. Razem z ludnością ziemi lwowskiej miał wycofać się aparat Komisarjatu Cywilnego Okręgu. „Służa” polecił również, aby Komisarze Cywilni: Okręgu Lwowskiego oraz przy Okręgach NSZ XIII i II, wyznaczyli p.o. Komisarza Lwowskiego oraz Komisarza wileńskiego, poleskiego i nowogródzkiego spośród ludzi maksymalnie zabezpieczonych przed ewentualnymi represjami wkraczających wojsk sowieckich w celu zorganizowania nowej administracji podziemnej i utworzenia bojowych oddziałów Obrony Narodowej (służba bezpieczeństwa SCN) z zadaniem „tępienia zamachami dygnitarzy sowieckich”. Ponadto Komisarz Cywilny przy Okręgach NSZ XIII i II miał „wyznaczyć p.o. Komisarza Cywilnego Prus Wschodnich, celem dania ochrony Mazurom na wypadek, gdyby ci byli przez Sowiety traktowani na równi z Niemcami (ewakuacja Mazurów na południe, w rejon II Okręgu NSZ)²⁴. „Należy zapewnić ochronę tej ewakuacji – polecał „Służa” – przez oddziały NSZ”.

Wiele uwagi należało również poświęcić ochronie narażonych na represje działaczy narodowych, znanych ze swojej działalności antykomunistycznej.

22 T. Gluziński, *Służba Cywilna Narodu...*, s. 134-135.

23 L. Żebrowski, *Narodowe Siły Zbrojne...*, t. 1, s. 32.

24 AAN 207/2 k. 17. Akta KG NSZ.

Według wcześniejszych postanowień Pomorze i Poznańskie stanowiły terytorium, przez które miały przebiegać szlaki ewakuacyjne działaczy i oddziałów narodowych. Na terenach tych Komisarze Cywilni mieli przygotować kadry administracji, które byłyby bazą (zaopatrzenie, łączność, kwatermistrzostwo) dla przybywających z Polski centralnej oddziałów NSZ.

Komisarze Cywilni Okręgów Śląsk, Pomorze i Poznań mieli przyspieszyć organizowanie ekip wyjazdowych członków Komisariatów Okręgów Zachodnich aby z chwilą przełamania granicy tzw. Reichu, przeszły one na ziemie zachodnie, ułatwiając „akcję ewakuacyjną i przygotowując administrację Polską na moment odrodzenia Państwowości Polskiej”²⁵. Dużo uwagi przywiązywano do rozbudowy w powiatach Obrony Narodowej dla likwidowania elementów wywrotowych, walki z okupantem sowieckim oraz zdrajcami sprawy polskiej „na wypadek jeśli Rosja, korzystając z tego, że oddziały jej znajdują się na terenie Polski, będzie próbowała decydować o naszych sprawach wewnętrznych, mordować wrogów doktryny komunistycznej, utwierdzać rządy quasi polskie od niej uzależnione, stawiać nas wobec faktów dokonanych w sprawach granicznych”²⁶.

9 sierpnia 1944 r. T. Gluziński, który opuścił Warszawę, został przewodniczącym Rady Politycznej NSZ – Zachód, politycznego kierownictwa nad oddziałami skoncentrowanymi w Kieleckiem. Wspomniane już wyżej okoliczności oraz zmieniająca się sytuacja w podziemiu politycznym i wojskowym wpłynęły początkowo na zahamowanie prac, a następnie rozkład Służby Cywilnej Narodu.

25 Tamże, k. 19.

26 Tamże, k. 18.